**6D021300 - «Лингвистика» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған ізденуші Мамадиярова Назира Батырханқызының «Қазақ тіліндегі менталды етістіктер: когнитивті-семантикалық аспект» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына отандық ғылыми кеңесшінің**

# ПІКІРІ

Ұсынылып отырған диссертациялық жұмыс қазіргі қазақ тіл біліміндегі антропоөзектік және когнитивтік бағыттардың өзекті мәселелерін нысанаға алып, тілдік дерек арқылы адамның ішкі таным әлемін сипаттауға арналған. Зерттеу нысаны ретінде алынған менталды етістіктер - адамның қабылдау, тану, түсіну, ой қорыту, еске сақтау, пайымдау, бағалау, шешім қабылдау секілді күрделі әрекеттерін тілде бейнелейтін негізгі лексика-грамматикалық бірліктердің бірі. Бұл тұрғыдан алғанда, диссертацияның тақырыбы қазіргі ғылыми парадигманың басты талабына сай: тілдік бірлікті тек жүйелік деңгейде ғана емес, адамның танымдық тәжірибесімен және ұлттық дүниетаныммен байланыста қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің өзектілігі бірнеше фактор арқылы негізделеді. Біріншіден, бүгінгі лингвистикада адамның ішкі әлемін тіл арқылы тану, тілдік сана құрылымын айқындау, когнитивтік механизмдерді тілдік дерекпен дәлелдеу - жетекші бағыттардың біріне айналып отыр. Екіншіден, қазақ тіл білімінде менталды лексикаға қатысты жекелеген сипаттамалар болғанымен, менталды етістіктерді функционалдық-семантикалық өріс деңгейінде тұтас жүйе ретінде танытып, оның құрылымын (орталық пен шеткері қабаттарды), семантикалық дамуын және мәдени-танымдық жүктемесін бір арнада талдаған кешенді еңбек тым аз. Үшіншіден, диссертацияда менталды етістіктердің прагматикалық, дискурстық қолданысы және фразеологиялық кеңістіктегі қызметі де қатар қарастырылуы зерттеу өзегін кеңейтіп, ғылыми нәтижелердің қолданбалы мүмкіндігін арттыра түседі. Осы тұрғыдан диссертациялық зерттеу тақырыптың көкейкестілігін нақты ғылыми мәселе деңгейінде көрсетіп, қазақ тіл біліміндегі олқылықтың орнын толтыруға бағытталған.

Жұмыстың ғылыми маңызы жоғары деп бағалаймыз. Сөзімізді дәлелді болу үшін жеке-жеке тоқталсақ:

Ізденуші менталды етістіктерді когнитивті-семантикалық қырынан сипаттау арқылы қазақ тіліндегі мағына құрау тетіктерін тереңдетеді, ойлау әрекетінің тілдегі бейнесін жүйелейді және тілдік бірліктің мәдени-ұлттық мазмұнын нақты дерекпен айқындайды. Сонымен бірге зерттеу нәтижелері жалпы түркітанымдық кеңістіктегі салыстырмалы зерттеулерге тірек бола алады, өйткені менталды етістіктер көптеген түркі тілдеріне ортақ құбылыс болғанымен, әр тілдің өзіндік семантикалық жіктелісі мен мәдени уәжі бар. Осы жағынан диссертация қазақ тілінің ерекшелігін айқындауға, ұлттық танымдық модельдердің тілде көріну жолдарын дәлелдеуге ғылыми негіз береді.

Бірінші тарауда менталдылық ұғымының ғылыми-теориялық негізі кең ауқымда сараланғаны байқалады. Докторант «менталдылық» категориясын тіл біліміндегі антропоөзектік бағытпен байланыстыра отырып, оның мәнін, зерттелу тарихын және тілдегі көріну жолдарын жүйелеуді мақсат еткен. Бұл тараудың құндылығы - менталдылықты тек қазіргі когнитивтік лингвистика шеңберінде ғана емес, философиялық ой дәстүрімен сабақтастыра қарастыруынан көрінеді. Платон мен Аристотельден басталатын таным, сана, ақыл туралы ілімдерден бастап, Шығыс ойшылдары Әл-Фараби, Ибн Сина, түркі дүниесінің рухани кеңістігіндегі Жүсіп Баласағұн, Қожа Ахмет Ясауи еңбектеріндегі жан, ақыл, қиял, таным мәселелерін шолуы - зерттеудің дүниетанымдық және әдіснамалық іргесін бекіте түседі.

Зерттеу жұмысында менталды етістіктердің функционалдық-семантикалық өрісін анықтау негізгі міндет ретінде қойылған. Тараудың бөлімдері өрістің жалпы жүйедегі орны мен ұйымдасуын, семантикалық доминанталарды және лексика-семантикалық топтану принциптерін ашуға бағытталған. Мұнда ізденуші менталды етістіктерді қазақ тілінің функционалдық-семантикалық жүйесінде дербес өріс құрайтын бірліктер ретінде қарастырып, олардың мағыналық-қызметтік орталығын және қызметтік шеттерін белгілеуге талпынады. «Өрістегі орны» және «доминанталар» туралы бөлімдерде менталды етістіктерді біріктіретін жетекші семантикалық белгілер, мағыналық ұйытқы болатын тірек мәндер және сол мәндерден тарайтын топтар айқындалуы күтіледі. «Лексика-семантикалық топ құрудағы қызметі» менталды етістіктердің ішкі жіктелісін, өзара мағыналық байланысын, қатарлас және сабақтас қатынастарын негіздеуге мүмкіндік береді. Бұл тарауда дәлелденетін басты нәтиже - менталды етістіктердің өрістік ұйымдасуы бар екені және олардың өріс құраушы негізгі бірліктер ретінде қазақ тіліндегі менталдық мазмұнды берудің жүйелік моделін жасайтыны.

Екінші тарауда (менталды етістіктердің когнитивтік механизмдері) диссертацияның жаңашыл өзегін тереңдететін бөлім ретінде көрінеді. Мұнда менталды семантиканың қалай қалыптасатыны және қалай кеңейетіні нақты тетіктер арқылы сипатталуы тиіс. Тараудағы «перцептивтік негіз» бөлімі менталдық өрістің бастау көзі ретінде қабылдау тәжірибесін алға шығарады: адамның сезімдік тәжірибесінен басталатын ақпарат өңдеу үдерісі кейін ойлау, түсіну, пайымға ұласып, тілде менталды етістіктер арқылы белгіленетіні көрсетіледі. «Метафоралық ауысу» бөлімі мағынаның кеңеюін, ауыспалы қолданыстың уәжді жолдарын, танымдық ұқсату арқылы жаңа реңктердің қалыптасуын түсіндіруге бағытталған. «Фреймдік және сценарийлік модельдер» бөлімінде менталды етістіктердің артында тұрған білім құрылымдары, ситуациялық үлгілер және әрекет кезеңдері жүйеленіп, когнитивтік мазмұнның тілдік таңбалануы нақтыланады. «Фразеологиялық жүйедегі когнитивтік модельдер» тараудың нәтижелілігін арттыратын маңызды бағыт: менталды етістіктердің тұрақты тіркестер құрамындағы қызметі, бағалаушылық реңк тудыруы, эмоциялық қатынасты жеткізуі және дискурстағы прагматикалық міндеті айқындалады. Бұл тарауда докторант

менталды етістіктердің семантикасы статикалық емес, тәжірибелік негізден басталып, метафоралық, фреймдік және мәтіндік факторлар арқылы үнемі түрленіп отыратын динамикалық жүйе екенін нақты мысалдар негізінде талдап көрсетеді.

Жалпы алғанда, диссертацияда ұсынылған бағыттар мен жоспарланған талдау нысаны қазіргі қазақ тіл білімінің сұранысына толық жауап береді және отандық когнитивтік семантика, функционалдық грамматика, антропоөзектік зерттеулерді нақты материалмен толықтыруға қабілетті. Жұмыстың нәтижелері қазақ тіліндегі менталдық мағыналарды жүйелеуге, етістіктердің семантикалық деривациясын түсіндіруге, мәтін мен дискурстағы бағалауыштық құралдарды талдауға, сондай-ақ сөздік жасау, тілдік бірліктерді оқыту және ғылыми сипаттаманы жетілдіру сияқты қолданбалы салаларға да негіз бола алады.

Қорыта келгенде, 6D021300 - «Лингвистика» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған ізденуші Мамадиярова Назира Батырханқызының «Қазақ тіліндегі менталды етістіктер: когнитивті-семантикалық аспект» тақырыбындағы диссертациялық жұмысы ғылыми тұжырымдамасы айқын, құрылымы логикалық жүйеленген, өзектілігі дәлелді және ғылыми маңызы жоғары зерттеу ретінде бағаланады.

Тақырыптың таңдалуы орынды, қарастырылатын мәселелер кешенді, ал тараулардың мазмұндық бағытталуы диссертациялық мақсат-міндеттерді толық орындауға мүмкіндік береді. Жұмыс отандық тілтанымдағы антропоөзектік және когнитивтік зерттеулердің дамуына нақты үлес қосатын еңбек қатарына жатады. Сол себепті докторант Мамадиярова Назира Батырханқызын 6D021300- «Лингвистика» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға лайықты деп есептеймін.

**Отандық жетекші,**
**филология ғылымдарының докторы,**
**профессор** **Б.Қасым**

КАДР САЯСАТЫ БАСҚАРМАСЫ
УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ

РАСТАЙМЫН: «Абай атындағы ҚазҰПУ» КЕАҚ
КАДР САЯСАТЫ БАСҚАРМАСЫНЫҢ ЖЕТЕКШІСІ
ЗАВЕРЯЮ: РУКОВОДИТЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ НАО «КазНПУ им Абая»
ҚОЛЫ
ПОДПИСЬ